

**Systembolagets
stöd till
alkoholforskning
2023**

*Systembolaget avsätter
10 miljoner kronor till forskning om
alkohol i en årlig utlysning. Bedömning
och beslut kring ansökningarna hanteras
av Systembolagets Alkoholforskningsråd,
som fattar självständiga beslut
oberoende av Systembolaget.
Rådets utgörs av ledamöter från
såväl akademien som olika
samhällsinstitutioner, även forskare från
andra nordiska länder är representerade.
Vid beslutsmötet i december 2022
beviljades medel till 20 projekt.*

Varje år delar Systembolaget ut 10 miljoner till alkoholforskning inom olika forskningsdiscipliner. Fördelning av medlen sker av ett oberoende forskningsråd i syfte att stärka alkoholforskningsfältet i Sverige. Samhälls- och folkhälsovetenskaplig alkoholforskning prioriteras, liksom forskning som bedöms vara av särskild betydelse för det förebyggande arbetet mot alkoholskador. Två miljoner kronor är öronmärkta för juniora forskare och lika mycket för av Systembolaget identifierade fokusområden.

I denna projektkatalog har vi samlat de projekt som Systembolagets Alkoholforskningsråd har beviljat medel för år 2023. Här finns även intervjuer med ett urval av forskare om deras pågående projekt. Projekten är listade efter det område forskarna sökt medel inom:

- Forskning om vad som förebygger alkoholskador, missbruk och beroende samt ökar kunskapen om vård- och behandlingsmetoder
- Forskning om effekter av policy/lag/marknadsförändringar på alkoholkonsumtion och dryckesmönster
- Forskning om alkoholkonsumtionens och dryckesmönstrens hälso-, sociala och ekonomiska effekter på individ-, grupp- och samhällsnivå
- Fokusområden: Konsekvenser för barn av vuxnas alkoholkonsumtion som initierades 2018 och Anskaffning av alkohol och tillgångsbegränsande åtgärder som initierades 2020
- Medel till juniora forskare

Flera av de listade projekten är fleråriga och finns presenterade i tidigare utgivna projektkataloger. I dessa fall finns hänvisning till aktuell katalog

Forskning om vad som förebygger alkoholskador, missbruk och beroende samt ökar kunskapen om vård och behandlingsmetoder

Arbetsplatsen som arena för alkoholprevention

En majoritet av alla som dricker alkohol på ett riskfyllt eller skadligt sätt är verksamma i arbetslivet. Detta kan få allvarliga konsekvenser, inte bara för den som själv är riskkonsument, utan även för arbetskamrater, arbetsmiljö och produktivitet.

FOTO: TOMAS ENQVIST

Docent Kristina Berglund, Göteborgs universitet

Arbetsgivaren har formellt ansvar att förebygga alkoholproblem, men hur ser förutsättningarna ut? Och vilka hinder föreligger? Det är bland annat dessa frågor som Kristina Berglund och hennes kolleger vill ha svar på.

– Vår forskning syftar till att bidra till den kunskap som krävs för att utveckla evidensbaserade metoder för hur alkoholproblem kan förebyggas och upptäckas tidigt.

Alkohol är en riskfaktor för arbetsplatsolyckor och kan även leda till sjukskrivningar, försämrad mental hälsa och produktionsbortfall. Arbetsmiljölagen 3 kap 2 § föreskriver att "Arbetsgivaren skall vidta alla åtgärder som behövs för att förebygga att arbetstagaren utsätts för ohälsa eller olycksfall".

Men vad betyder egentligen "alla åtgärder som behövs" när det gäller att förebygga alkoholrelaterade problem?

– Gränslinjen för när och hur arbetsgivaren ska agera är inte helt tydlig i lagen. Det finns fortfarande många arbetsplatser som saknar ett effektivt preventionsarbete, vilket kan leda till att alkoholproblem upptäcks först när olyckor skett eller när medarbetaren redan hunnit utveckla betydande alkoholproblem.

Det konstaterar Kristina Berglund, docent i psykologi vid Göteborgs universitet, som leder projektet "Arbetsplatsen som en arena för alkoholprevention".

TVÄRVETENSKAPLIG ANSATS

I det aktuella projektet undersöker forskarna förutsättningar för alkoholprevention inom arbetslivet med en tvärvetenskaplig ansats. Detta är möjligt då projektet, tillsammans med flera parallella liknande projekt, genomförs inom ramen för CERA (CEnter for Research on Alcohol and drugs). CERA är en centrumbildning vid Göteborgs universitet som involverar forskare från olika discipliner: psykologi, socialmedicin, organisation och ledning, vetenskapsteori och implementering.

– I just det här projektet fokuserar vi främst på universell alkoholprevention utifrån arbetsplatsens organisation, förklarar Kristina Berglund.

I ett första skede har forskarna arbetat med en webbenkät där representanter för HR (Human Resources, personalavdelning), chefer och medarbetare fått besvara hur de uppfattar och beskriver alkoholprevention på sin arbetsplats.

– Det handlar till exempel om hur man ser på alkoholfrågan: är det i första hand en risk- och säkerhetsfråga? Eller är det hälsoaspekten som prioriteras?

Vidare ställs frågor om betydelsen av arbetsplatsens policy, alkoholkultur, alkoholklimat och normer, vad medarbetare respektive chefer och HR lägger in i begreppet "riskabla alkoholvanor" och i vilket läge medarbetare anser att arbetsplatsen ska reagera.

Baserat på resultaten kommer forskarna att skriva två manuskript, det första om hur individer beskriver om det finns policy, regler och utbildning kring alkohol i deras respektive branscher.

UTBILDNINGSBRANSCHEN FÖRVÅNAR

– Det som förvånar oss mest just nu är att utbildningsbranschen – förskola, skola, gymnasium och högre utbildning – sticker ut, säger Kristina Berglund. Enligt våra resultat har de betydligt lägre kännedom om alkoholpolicy och regler än andra branscher plus att de i mindre utsträckning har fått utbildning.

I den andra studien ligger fokus på vad som hindrar respektive underlättar för medarbetare om de misstänker att någon av deras kollegor har alkoholproblem. Här studeras faktorer på tre olika nivåer, individnivå, arbetsplatsens alkoholpolicy och -regler samt alkoholkulturen på arbetsplatsen.

Kristina Berglund och hennes kolleger menar att deras forskning kommer att bidra med ny och viktig kunskap på ett område där det gjorts ytterst få studier, både nationellt och internationellt.

– Vi kommer att få bättre förståelse för hur arbetsgivare, facket och anställda resonerar kring ansvarsfrågan vid alkoholproblem, säger hon. Detta är i sin tur viktigt för att alkoholfrågan bättre ska bemötas och hanteras på arbetsplatser – och för att motivera såväl företagsledningen som de anställda att vilja förebygga alkoholproblem.

– Våra resultat kommer också bidra till en kunskapsbas för att utveckla evidensbaserade metoder för att bättre utnyttja arbetsplatsens potential som arena för förebyggande och tidig upptäckt av alkoholproblem.

Om studien

Projektets titel: Arbetsplatsen som en arena för alkoholprevention

Huvudsökande: Kristina Berglund, docent vid psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, föreståndare CERA (Centrum för forskning och utbildning kring riskbruk, missbruk och beroende)

Medsökande: Ewa Wikström, professor i Health

Governance på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet

Gunnel Hensing, professor i socialmedicin vid Sahlgrenska Akademin, Göteborgs Universitet

Henric Rhedin, docent vid institutionen för medicin, Göteborgs universitet

Morten Sager, docent vid institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet

Peter Wennberg, professor vid institutionen för folkhälsa, Stockholms universitet

Projektid: Projektet inleddes 2022 och avslutas 2023

Samtliga projekt som beviljats medel för 2023 inom området Forskning om vad som förebygger alkoholskador, missbruk och beroende samt ökar kunskapen om vård- och behandlingsmetoder:

0018 Pia Kvillemo, Utveckling av elevhälsans alkoholförebyggande arbete

0019 Jonas Raninen, Development of AUD among young people – perspectives from a Swedish cohort

0023 Kristina Berglund, Arbetsplatsen som en arena för alkoholprevention, se filmad föreläsning [<https://www.youtube.com/watch?v=G9cHut1qL9Q>]

0026 Andrea de Bejczy, En multicenter RCT av vareniklin och bupropion vid alkoholorberoende

0039 Sara FinnWallhed, Långtidsförlopp vid alkoholberoende: konsumtion, hälsa & betydelse av behandling

0046 Sven Andreasson, Long-term outcomes and predictors in AUD treatment for controlled drinking, se intervju sid 4 i projektkatalog från 2022 [[projektkatalog_2022.pdf](#)]

0049 Andrea Johansson Capusan, Tidig upptäckt av skadligt alkoholbruk vid psykisk ohälsa i primärvården

0050 Sigrid Salomonsson, Effekten av implementering av alkoholbehandling i vuxenpsykiatri

0053 Mia Ericson, GABA-rho som behandlingsmål vid alkoholsjukdom

0056 Maria Jirwe, Långtidsförloppet vid alkoholberoende - återhämtningsprocessen

Forskning om effekter av policy, lag och marknadsförändringar på alkoholkonsumtion och dryckesmönster

Forskning om synen på monopolet som alkoholpolitiskt styrinstrument

Ett flertal undersökningar har visat att svenska folket har stort förtroende för Systembolaget. Samtidigt kan den offentliga debatten ibland ge intryck av att det finns utbrett missnöje med ett paternalistiskt system där staten inte låter individen ta eget ansvar för sitt liv och sina beslut.

Hur går det här ihop – hur ser svenska folket på de alkoholpolitiska styrinstrumenten och vad är det som formar dessa åsikter? Det är exempel på frågor som opinionsforskarna på Göteborgs universitet ägnar sig åt i det fleråriga projektet "Alkoholopinionen i Sverige" baserat på de årliga SOM-undersökningarna.

– Alkoholpolitikens styrmedel som begränsar människors handlingsfrihet måste ha folkligt stöd för att vara långsiktigt hållbara. Insikter från studier av alkoholopinionen hjälper oss därmed att förstå hur en demokratisk välfärdsstat kan fungera i en vidare mening, säger David Karlsson, professor i offentlig förvaltning, som sedan 2017 är projektledare för "Alkoholopinionen i Sverige".

SOM-institutet vid Göteborgs universitet initierades 1986 (SOM = Samhälle, Opinion och Medier) av Sören Holmberg och Lennart Weibull. Sedan dess har SOM-undersökningen varje år skickats till tusentals slumpmässigt utvalda personer. Syftet är att undersöka och följa svenska folkets vanor, beteenden, åsikter och värderingar när det gäller samhälle, politik och nyhets- och mediekanaler. Frågor om alkohol har funnits med från början, men det var först 2005 som alkoholopinionen blev föremål för ett eget forskningsprojekt under ledning av Holmberg och Weibull.

I det aktuella delprojektet "De alkoholpolitiska styrmedlen och den allmänna opinionen" vill forskarna undersöka svenska folkets förståelse av hur Systembolaget och alkoholskatten faktiskt fungerar och hur det i sin tur påverkar deras syn på alkoholpolitiken.

– Vi undersöker hur alkoholopinionen har förändrats över tid och vad som förklarar åsiktsvariationen, säger David Karlsson.

BOTTENREKORD I FÖRTROENDE

Vid millenniets början ansåg ungefär hälften av de tillfrågade att monopolet borde avskaffas och att alkoholför-

Professor David Karlsson, Göteborgs universitet

FOTO: TOMAS ENQVIST, PROGRESS MEDIA LAB.

säljning i livsmedelsbutiker skulle tillåtas. Efter EU-inträdet och de avskaffade införselkvoterna nådde alkoholkonsumtionen i Sverige den högsta nivån på över hundra år. Samtidigt noterades ett bottenrekord i förtroendet för svensk alkoholpolitik – endast en av fyra sade sig ha förtroende för Systembolaget.

– Men åren därpå och en bit in på 2010-talet gick opinionen tydligt i en mer restriktiv riktning och allt färre ville avveckla monopolet, säger David Karlsson. Den här opinionsutvecklingen märktes även i synen på alkoholskatten.

Någon gång kring 2015 avstannade trenden och sedan dess har opinionen varit relativt stabil fram till våra dagar. I 2022 års SOM-undersökning har 58 procent förtroende för Systembolaget och endast 28 procent tycker att det är ett bra förslag att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker medan 58 procent tycker att det är ett dåligt förslag.

Men vad är det som ligger bakom de olika åsikterna om den svenska alkoholpolitiken? Forskarna har studerat ett

flertal förklaringsfaktorer varav tre tycks centrala:

1. Ideologi – hur man principiellt ser på ansvarsfördelning mellan stat och individ påverkar åsikter om hur liberal eller restriktiv alkoholpolitiken bör vara.
2. Egenintresse – personer som konsumerar alkohol ofta och mycket är ofta mer åt det alkoholliberala hållet, eftersom dessa drabbas mest av restriktionerna.
3. Verklighetsuppfattning/problemupplevelse – de som upplever att alkoholkonsumtionen är ett stort samhällsproblem har som regel lättare att fördrå inskränkningar även om de själva skulle drabbas.

Men oavsett ovanstående menar David Karlsson att en central faktor för hur man ser på styrinstrument är om man tror på att de fungerar – att monolet och Systembolaget lyckas med det de ska, nämligen att bidra till att begränsa alkoholens skadeverkningar.

Här kan forskarna visa att 51 procent håller med om att Systembolaget bidrar till att begränsa alkoholkonsumtionen medan endast 24 procent uppfattar detta som felaktigt. En ännu större andel, 61 procent, instämmer i att Systembolaget motverkar att unga får tag i alkohol och 45 procent tror att detsamma gäller för missbrukare.

ARBETSSÄTTETS PÅVERKAN

– I den här delstudien har vi också intresserat oss för uppfattningen om Systembolagets arbetssätt, service och utbud och hur människor tror att det påverkar alkoholkonsumtionen, säger David Karlsson. Tycker man att Systembolaget är alltför restriktivt? Eller tvärtom alltför kundtillvänt, så pass att det riskerar att leda till ökad konsumtion?

Mycket få, omkring en av tio, instämmer i kritiska synpunkter, oavsett om det gäller kritik från liberalt håll om att butikerna är för få eller sortimentet är för begränsat, eller från restriktivt håll om att öppettiderna är för generösa, priserna för låga eller att kundbemötandet kan leda till onödiga inköp. Det stora flertalet, mellan 54 och 69 procent tycker det är felaktigt att Systembolagets utbud skulle vara för begränsat respektive att kundbemötandet är för positivt.

Ifråga om synen på Systembolagets kundvänlighet tycks ideologi inte ha någon nämnvärd betydelse, däremot finns ett samband med egen alkoholkonsumtion, menar David Karlsson.

– Ju oftare människor dricker, och ju mer de upplever alkohol som någonting positivt för dem personligen, desto mer tar de avstånd från att Systembolagets kundvänlighet skulle uppmuntra till ökad konsumtion. Däremot uppfattar personer som sällan eller aldrig dricker i högre grad att Systembolaget är alltför kundvänligt och att detta kan leda till onödiga inköp – vilket påverkar

deras förtroende för Systembolaget negativt. Men denna grupp är samtidigt mer ovillig att avskaffa monolet än de nöjda storkonsumenterna.

– Det är alltså monolets starkaste vänner som är mest kritiska till överdriven kundtillvändhet, säger David Karlsson och konstaterar att de allra flesta trots allt tycker att Systembolaget klarar av balansen mellan restriktivitet och kundvänlighet.

I nästa skede av "De alkoholpolitiska styrmedlen och den allmänna opinionen" kommer David Karlsson och hans kolleger att fokusera på ännu ett alkoholpolitiskt instrument som många har åsikter om, alkoholskatten. I 2021 års SOM-undersökning var det hela 40 procent som var för en höjning av alkoholskatten medan endast 17 procent ville se en sänkning.

– Den här opinionen vill vi studera vidare och öka förståelsen för hur människor tror att skatter faktiskt styr konsumtionen, säger David Karlsson. Uppenbarligen är det många som accepterar både inskränkningar och pålagor så länge de uppfattar att det är motiverat av samhällsnyttan. Men syn på skatter generellt är ofta kopplat till klassiska vänster-högervärderingar, och även den egna plånboken. Vi vill ta reda på mer hur det ser ut för alkoholskatten.

Om studien

Projektets titel: De alkoholpolitiska styrmedlen och den allmänna opinionen

Huvudsökande: David Karlsson, professor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet, projektledare för "Alkoholopinionen i Sverige".

Medsökande: Sören Holmberg, seniorprofessor i statsvetenskap, och Lennart Weibull, seniorprofessor i massmedieforskning, båda knutna till SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Projektid: Studien, som ingår i det fleråriga projektet "Alkoholopinionen i Sverige", inleds 2022 och avslutas 2024.

Forskning om alkoholkonsumtionens och dryckesmönstrens hälso-, sociala och ekonomiska effekter på både individ, grupp och samhällsnivå.

Forskningsfokus på utrikesföddas riskkonsumtion och hälsoeffekter

FOTO: VILHELM STOKSTAD

Docent Lisa Berg, Stockholms universitet

Det är känt att utrikes födda individer har en tendens att anamma ohälsosamma levnadsvanor när de bosätter sig i ett nytt land. Dessa förändrade vanor, inklusive ökad alkoholkonsumtion, har föreslagits vara en faktor bakom den försämrade hälsa som ofta ses hos denna grupp över tid.

– Tidigare kunskap bygger i stor utsträckning på nordamerikanska studier och vi behöver få veta hur det ser ut i en svensk kontext. Vilka mönster kan vi se och finns det skillnader inom gruppen utrikes födda?

Det säger Lisa Berg, docent i folkhälsovetenskap vid Stockholms universitet, som leder forskningsprojektet "Alkoholbruk och samband med ojämlikhet hos personer med utländsk bakgrund".

Inom forskningen talar man ibland om "the Healthy Immigrant Paradox". Begreppet myntades i USA på 1980-talet och avsåg observationen att mexikanska immigranter hade bättre hälsa än jämförbara infödda när de först anlände till USA. Själva paradoxen skulle då bestå i att detta går på tvärs med det väl belagda sambandet mellan hälsa och socioekonomisk status – invandrare i USA hade betydligt bättre hälsa än deras socioekonomiska status skulle förutsäga. Emellertid gjorde man ännu en observation, nämligen att invandrarnas hälsa försämrades med tiden i det nya landet för att så småningom nå sam-

ma nivå som infödda med motsvarande socioekonomisk status – i många fall ännu sämre.

I Europa, och framför allt i Sverige och andra nordiska länder, finns det få studier som undersökt hur alkoholkonsumtion ändras över tid hos personer med utländsk bakgrund, vad som ligger bakom dessa förändringar och vilka konsekvenser dessa kan få. Detta vill Lisa Berg och hennes kolleger råda bot på.

– Idag är en av fem invånare i Sverige född utomlands, säger hon. Det är en stor och heterogen grupp som vi i vissa avseenden vet ganska lite om, inte minst när det gäller förändrade hälsobeteenden såsom alkoholkonsumtion.

För att kunna studera svenska förhållanden använde sig Lisa Berg och hennes kolleger av folkhälsoenkätdata från Västra Götalandsregionen, "Hälsa på lika villkor", från åren 2011 och 2015. Utöver självrapporterade enkätdata innehåller materialet även kopplad registerdata, vilket bland annat ger information om socioekonomiska faktorer.

SKAPADE STUDIEPOPULATION

– Vi skapade en studiepopulation på drygt 70 000 individer som vi delade upp i grupper beroende på om de var födda i Sverige, i andra nordiska länder, i andra europeiska länder eller i icke-europeiska länder, förklarar Lisa Berg.

För att kunna analysera betydelsen av migrationsrelaterade faktorer kategoriserade forskarna individer med utländsk bakgrund även utifrån hur länge de vistats i Sverige och hur gamla de var när de kom hit.

– Tack vare de enkätdata vi har tillgång till kan vi också få information om alkoholkonsumtion, något som vore omöjligt med bara registerdata där man endast kan se om någon vårdats för alkoholrelaterade hälsoproblem. I den aktuella folkhälsoenkäten användes AUDIT-C (*Alcohol Use Disorders Identification Test – Consumption*), ett väletablerat instrument för identifiering av riskfylld och skadlig alkoholkonsumtion. Testet består av tre frågor:

- Hur ofta dricker du?
- Hur många standardglas per typiskt dryckestillfälle?
- Hur ofta dricker du sex standardglas eller mer?

– Genom att analysera enkätsvaren kan vi se att personer från utomnordiska länder typiskt har en lägre alkoholkonsumtion än inrikes födda initialt, säger Lisa Berg. Här blir det tydligt att längre vistelsetid i Sverige hänger samman med en ökad alkoholkonsumtion.

Preliminära analyser från projektet visar att vistelsetid i Sverige, och även ålder vid ankomst, var tydligt förknippat med sannolikheten för riskkonsumtion av alkohol. Lägst sannolikhet sågs bland de personer som varit kortast tid i Sverige och de som kom hit i vuxen ålder.

– Men, understryker Lisa Berg, de inbördes skillnaderna är stora. Hos individer från nordiska länder ser vi nästan ingen förändring alls utifrån vistelsetid, medan utomeuropeisk härkomst var förknippat med de största konsumtionsförändringarna.

Analysen visade också att sannolikheten för att utveckla ett riskbruk minskade med högre ålder vid ankomsten till Sverige samt att socioekonomiska faktorer hade en viss påverkan.

BEAKTA OLIKA FÖRKLARINGAR

I en andra delstudie gjordes en litteraturöversikt av studier för att undersöka om förändringar i (bland annat) alkoholkonsumtion hos personer med utländsk bakgrund över tid i det nya landet motsvarar förändringar som ses i relation till nivå av ackulturation (ett begrepp som beskriver förändringar i attityder, beteenden och värderingar hos en individ som exponeras för en ny kultur).¹

Lisa Berg förklarar:

– Inom forskningsfältet har vistelsetidens längd ofta använts synonymt med ackulturation, och vi ville undersöka i hur stor utsträckning detta stämmer. Efter att ha analyserat och jämfört resultaten från en stor mängd artiklar kunde vi konstatera att resultaten inte alls entydigt motsvarar varandra.¹

– Vi menar att detta visar på vikten av att inte enbart tolka beteendeförändringar utifrån teorier om ackulturation utan också beakta andra möjliga förklaringar till förändringar över tid, inte minst socioekonomiska förhållanden, någonting som vi vill titta närmare på.

I sin rapport "Hälsa hos personer som är utrikes födda – skillnader i hälsa utifrån födelseland" från 2019 konstaterar Folkhälsomyndigheten att "det är mer vanligt att utrikes födda som bott länge i Sverige har diabetes, blodtryck, övervikt eller fetma jämfört med personer med kortare vistelsetid" och att det behövs ändamålsenliga insatser för att "förbättra befolkningens hälsa och minska hälsoklyftorna".

Lisa Berg menar att den forskning som hon och hennes kolleger bedriver kan bidra med värdefull kunskap om hur

hälsobeteenden ändras över tid hos personer med utländsk bakgrund i Sverige och vilken påverkan detta har på deras hälsa.

– Genom att identifiera riskbeteenden och de faktorer som påverkar dem kan man utforma effektiva åtgärder.

Om studien

Projektets titel: Alkoholbruk och samband med ojämlikhet hos personer med utländsk bakgrund

Huvudsökande: Lisa Berg, docent vid institutionen för folkhälsovetenskap, Stockholms universitet

Medsökande: Sol Pía Juárez, docent och universitetslektor vid institutionen för folkhälsovetenskap, Stockholms universitet

Andrea Dunlavy, forskare vid institutionen för folkhälsovetenskap, Stockholms universitet

Projektid: Studien inleddes 2022 och avslutas 2023. I skrivande stund har en artikel publicerats: 1. Juárez SP, Honkaniemi H, Gustafsson N-K, Berg L. Is duration of residence a proxy for acculturation? The case of health risk behaviors among international immigrants. Scand J Public Health. 2023;0(0).

Samtliga projekt som beviljats medel för 2023 inom området Forskning om alkoholkonsumtionens och dryckesmönstrens hälso-, sociala och ekonomiska effekter på både individ-, grupp- och samhällsnivå:

0009 Hannes Hagström, Tidig identifiering av alkohol-orsakad skrumplever

0015 Lisa Berg, Alkoholbruk och samband med ojämlikhet hos personer med utländsk bakgrund, se intervju

0067 Ingemar Skoog, Alcohol use among older adults. A matter of concern?

Fokusområde: Konsekvenser för barn av vuxnas alkoholkonsumtion

0006 Anna-Karin Danielsson, Föräldrars beroendeproblem och barns hälsa från barndom till vuxenliv

Fokusområden

Föräldrars beroendeproblem och barns hälsa – från barndomen till vuxenlivet

– Vi vill undersöka effekter av föräldrarnas beroendeproblematik på barnens hälsa och livsmöjligheter, säger Anna-Karin Danielsson, docent i folkhälsovetenskap vid Karolinska Institutet, som leder projektet ”Föräldrars beroendeproblem och barns hälsa från barndom till vuxenliv”.

FOTO: AHMET GÖRZUM

Docent Anna-Karin Danielsson, Karolinska Institutet

Hur många barn som växer upp med föräldrar med alkohol- eller narkotikaproblem finns det inget självklart svar på. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, genomförde för några år sedan en ambitiös genomgång av forskningslitteraturen på området. De kom fram till att det rör sig om ett ganska stort spann: från ett par procent upp till en tredjedel av alla barn – beroende på definitioner och hur man räknat i olika studier. CAN drog slutsatsen att drygt 20 procent av alla barn i Sverige någon gång under uppväxten haft minst en förälder med alkoholproblem. Det är vart femte barn.

Om man däremot begränsar sig till barn som har minst

en förälder som vårdats för alkohol- eller narkotikaproblem i öppen- eller slutenvård före barnets 18-årsdag rör det sig om cirka fyra procent, och det är dessa barn som Anna-Karin Danielsson och hennes kolleger intresserar sig för.

PÅVERKAS PÅ FLERA SÄTT

En rad studier har visat att barn till föräldrar med ett problematiskt drickande har en förhöjd risk för negativa konsekvenser på flera områden. Det kan handla om problem i skolan och problem med sociala relationer – och med hälsan. Något som är mindre beforskat är hur dessa barn påverkas över tid.

– Longitudinella intergenerationsstudier, alltså långtidsstudier som fokuserar på att analysera förändringar och samband över generationsgränser, är fortfarande sällsynta inom alkohol-och drogforskningen, säger Anna-Karin Danielsson. Vårt mål är att dels få en bättre förståelse för barnens egna problem, dels identifiera områden och tidsperioder i livet där förebyggande insatser behövs som mest.

För att ta sig an denna uppgift kommer forskarna att använda sig av en studiepopulation bestående av drygt en miljon individer, födda i Sverige mellan 1 januari 1981 och 31 december 1990, och deras föräldrar.

– I vår registerkopplade forskningsdatabas har vi tillgång till information om bland annat psykiatrisk sjukvård, skolgång, arbete, inkomst och olika bidragsformer vilket ger oss möjlighet att undersöka en rad olika faktorer och samband över tid, säger hon.

SKÄRSKÅDAR FYRA OMRÅDEN

De frågor forskarna vill studera närmare kan delas upp i fyra områden:

1. I vilken utsträckning påverkar föräldrarnas beroendeproblematik barnens hälsa i barndom och vuxenliv? Här kommer forskarna att titta på allt från om barnen utvecklar psykiatriska sjukdomar, inklusive beroende, till hur de presterar ifråga om utbildning och så småningom sysselsättning, och om de själva blir föremål för sjukskrivning eller förtidspension.
2. Är vissa tidsperioder i barn- och/eller ungdomen extra riskabla när det gäller exponering för föräldrarnas beroende?
3. I vilken utsträckning kan potentiella samband förklaras av delade familjefaktorer? Det kan handla om ursprung, föräldrarnas utbildning och inkomst, kontakter med socialtjänsten, andra psykiatriska sjukdomar hos föräldrarna, psykiatriska sjukdomar hos barnen och hur barnen lyckas i skolan.
4. Finns det några skillnader mellan kvinnor och män när det gäller dessa samband?

Anna-Karin Danielsson menar att studien kommer att generera fördjupad kunskap, inte bara om *hur* barnen påverkas av föräldrarnas problem, utan även om när i livet riskerna är som störst och hur riskfaktorer, sociala ojämlikheter och kön samspelar.

– Vi hoppas och tror att våra resultat kommer att vara till stor nytta, inte minst vid utformningen av förebyggande insatser för att minimera konsekvenserna för de många barn som får lida för sina föräldrars alkohol- och drogproblem.

Om studien

Projektets titel: Föräldrars beroendeproblem och barns hälsa från barndom till vuxenliv

Huvudsökande: Anna-Karin Danielsson, docent i folkhälsovetenskap vid institutionen för global folkhälsa på Karolinska Institutet

Medsökande: Peter Wennberg, professor i socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning vid institutionen för folkhälsovetenskap universitet på Stockholms universitet;

Andreas Lundin, doktor i folkhälsovetenskap, verksam vid Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin i Region Stockholm och vid institutionen för global folkhälsa på Karolinska Institutet.

Projektid: Studien inleddes 2023 och avslutas 2024.

Fokusområden

Alkoholmarknaden på sociala medier

Svenska ungdomar kan inte få tag på alkohol på laglig väg. Det är liksom det som är poängen med Sveriges strikta alkoholpolitik. Därmed inte sagt att det inte finns en efterfrågan bland dessa ungdomar. Detta öppnar för en ”grå” marknad – alltså en marknad där en i sig legal produkt säljs olagligt.

– Tidigare forskning har dokumenterat att digitala plattformar används för att sälja droger som kokain och cannabis. Vi vill ta reda på hur det ser ut med alkohol.

Det säger Kim Moeller, kriminolog vid Malmö universitet, som leder forskningsprojektet ”Den grå marknaden för alkohol på sociala medier i Sverige”.

FOTO: PRIVAT

Biträdande professor Kim Moeller, Malmö universitet

”Alkoholdrycker och alkoholdrycksliknande preparat får inte säljas eller annars lämnas ut till den som inte har fyllt 20 år. Beträffande folköl gäller motsvarande den som inte har fyllt 18 år.” Så lyder alkohollagen, tredje kapitlet, sjunde paragrafen. Straffet för langning är böter eller fängelse i upp till två år, vid grova brott upp till fyra år.

Länge var ungdomar som ville ha tag på alkohol hänvisade till langare: vänner som fyllt 20, som alltså är den vanligaste anskaffningskällan för minderåriga, eller mindre nogräknade främlingar. Men sedan en tid tillbaka är den gamla sortens langare, den som möter sina unga

kunder på gatan eller i köpcentrumet, starkt utmanad av modernare konkurrenter som erbjuder sina tjänster via nätet.

– Sociala medier återspeglar alltmer alla aspekter av våra vanliga liv och tidigare forskning har dokumenterat att de används för olagliga ändamål som att sälja droger som kokain och cannabis, säger Kim Moeller. Vår hypotes är att den illegala försäljningen av alkohol följer samma affärsmodell som narkotikaförsäljningen.

Modellen som åsyftas bygger på att kriminella säljare

skapar profiler och grupper på sociala medier som potentiella köpare kan hitta genom sökfunktionerna. När kontakten är etablerad flyttas kommunikationen till krypterade appar där man kommer överens om mötesplatser och leveranser. Ett sådant mönster har observerats i bland annat en större kvalitativ analys av handel med narkotika via sociala medier i de nordiska länderna.

VILL FÖRSTÅ RESONEMANGET

Projektet leds av Kim Moeller och till sin hjälp har han en doktorand och två studenter. Arbetet startades i mars 2023 och syftar till att identifiera och intervjua både säljare och köpare för att kunna kartlägga det som kriminologer emellanåt kallar för "crime script", eller brottsmanus. Den bakomliggande idén är att alla brott har ett antal standardingredienser, handlingar som utförs i en viss ordning – som ett manus till en pjäs. Här blir brottslingarna till aktörer och deras verktyg, digitala som fysiska, utgör rekvisitan.

– Vi vill förstå dels förfaranden och ekonomiska aspekter, dels hur aktörerna resonerar, säger han.

Men hur får man tag på dessa informanter? Med tanke på att de ägnar sig åt brottslig verksamhet är de väl knappast benägna att låta sig intervjuas?

– Med säljarna är det lätt, det finns flera hundra. Vi har en lista över nyckelord som så att säga öppnar marknaden – det är bättre att söka på till exempel "hink" än på "sprit".

Det finns inget behov av wallraffande eller undercover-arbete, förklarar Kim Moeller. Han och hans kolleger är helt öppna med att de är forskare och kommunicerar via projektets konton på sociala medier.

– Vi approacherar dem och berättar vad vi vill. Sedan genomför vi skriftliga intervjuer krypterat och helt anonymt.

Resultaten hittills visar att de sociala plattformar som är störst för den här typen av alkoholförsäljning är Snapchat och Instagram samt, i betydligt mindre utsträckning, Facebook och Telegram. Forskarna har också kunnat konstatera att det framför allt är starksprit som det handlas med.

VIKTIGT UNDERSÖKA SYFTET

Nästa steg är att identifiera och intervjua köpare, något som kommer att bli betydligt svårare.

– Köparna måste vi hitta genom kontakter som i sin tur frågar runt bland sina kontakter och så vidare, så kallad *snowball sampling*. Rekrytering av intervjupersoner är ett återkommande problem inom kriminologin.

Här sträcker sig forskarnas intresse bortom själva trans-

aktionen, de vill också undersöka syftet med den illegala alkoholen – vad ska köparna ha den till? Och hur ser de sociala normer som omger den olagliga alkoholen ut?

– Bland annat vill vi ta reda på om köparna delar med sig till andra ungdomar – och i vilken grad de som dricker alkoholen är medvetna om att den är olagligt införskaffad.

Målet är att få en detaljerad insikt i såväl försäljningsprocessen som de ekonomiska aspekterna, men också att förstå riskmedvetenheten hos de inblandade: är de rädda för att polisen ska ingripa? Och, i så fall, i vilket eller vilka skeden av affären?

– Ungdomars alkoholkonsumtion påverkas direkt av hur tillgängligheten ser ut. Ju bättre vi förstår "crime script", desto mer kan vårt projekt bidra till förbättrade förebyggande åtgärder och att göra kontrollen mer effektiv.

Om studien

Projektets titel: Den grå marknaden för alkohol på sociala medier i Sverige

Huvudsökande: Kim Moeller, biträdande professor i kriminologi vid Malmö universitet

Projektid: Studien inleddes i mars 2023 och avslutas i december 2024.

Samtliga projekt som beviljats medel för 2023 inom fokusområden

0006 Anna-Karin Danielsson, Föräldrars beroendeproblem och barns hälsa från barndom till vuxenliv

0016 Kim Moeller, Den grå marknaden för alkohol på sociala medier i Sverige, se intervju

0019 Louise Adermark, Ökar tobak risken för alkoholmissbruk och är fysisk aktivitet en skyddsfaktor?

Juniora medel

Mer dopamin – möjlig strategi mot alkoholberoende

Utbudet av farmakologiska behandlingar mot alkoholberoende är begränsat. De fåtaliga läkemedel som idag finns tillgängliga har effekt för somliga individer, men inte för andra. Det finns ett stort behov av ytterligare behandlingsalternativ – och kanske behöver man inte gå över ån efter vatten.

– Vi vill pröva om existerande läkemedel som idag används för rökavvänjning kan minska även suget efter alkohol, säger Klara Danielsson som forskar inom beroendemedicin vid Göteborgs universitet.

FOTO: PRIVAT.

Postdoktor Klara Danielsson, Göteborgs universitet

I Sverige finns idag fyra läkemedel som är godkända för behandling av alkoholberoende. Disulfiram, mer känt som Antabus, kom redan på 1950-talet och verkar genom att göra det mindre lockande att dricka. Kombinationen disulfiram och alkohol framkallar nämligen en rad obehagliga symtom såsom huvudvärk och illamående.

På 1990-talet introducerades naltrexon som istället påverkar hjärnans belöningssystem, närmare bestämt det endogena opioidsystemet (*tror man* – verkningsmekanismen är inte helt klarlagd). Om man tar naltrexon begränsas ruset och det blir lättare att stå emot suget efter alkohol. Senare kom även nalmefen, ett relativt sällan använt läkemedel som verkar ungefär som naltrexon.

År 1996 godkändes akamprosot som också påverkar hjärnans belöningssystem, men på ett annat sätt. Inte heller här är verkningsmekanismen fullständigt känd, men man är överens om att behandlingen stimulerar frisättningen av dopamin. Och det är just potentialen av dopamin som Klara Danielsson vill utforska ytterligare.

– I en tidigare studie har vi visat att en modest frisättning av dopamin i hjärnans belöningssystem kan leda till ett minskat alkoholintag hos råttor, säger hon.

AVGÖRANDE SIGNALSUBSTANS

Dopamin är en signalsubstans som spelar en avgörande roll för upplevelsen av belöning, tillfredsställelse och motivation. När vi är med om någonting positivt, som när vi äter något gott, lyckas med en uppgift eller får beröm, utsöndras dopamin i hjärnan, särskilt i en region som kallas nucleus accumbens. Den här signalen anses avgörande då den får oss att fortsätta med sådant som är bra för vår överlevnad och vårt välbefinnande. Detsamma gäller dessvärre för vissa mindre gynnsamma beteenden – som rökning och alkoholintag.

– Kombinationen nikotin och alkohol har dessutom en tilläggseffekt på dopaminfrisättningen i belöningssystemet, säger Klara Danielsson. Nu vill vi i en djurmodell undersöka om vi kan uppnå motsvarande effekt utan att använda beroendeframkallande droger.

Tilläggseffekten av kombinationsbehandling möjliggör bibehållen effekt vid lägre dos. Detta är alltid önskvärt då lägre dos också minskar de potentiella biverkningar som alla läkemedel kan ge upphov till.

Så kallad droginducerad frisättning av dopamin regleras (bland annat) av nikotinreceptorer som har en nyckelfunktion för beroende av såväl tobak som alkohol. Detta skulle i sin tur kunna tala för att befintliga terapier som används för att sluta röka också kan ha effekt på alkoholintag.

PRÖVAS PÅ PATIENTER

– Det finns ett par rökavvänjningsläkemedel, vareniklin och bupropion, som påverkar dopaminnivåerna i nucleus accumbens på lite olika sätt, förklarar Klara Danielsson. Vareniklin verkar genom att binda till nikotinerga acetylkolinreceptorer, alltså samma som nikotin binder till, och bupropion hämmar återupptaget av noradrenalin och dopamin.

Teorin är att kombinationen av de båda läkemedlen har en additiv effekt och på så vis kan leda till en kontrollerad och lagom stor dopaminfrisättning – och att detta i sin tur kan ha en begränsande effekt på alkoholintag. Då de båda läkemedlen redan visats vara säkra, om än för be-

handling av andra tillstånd, har gruppen kunnat gå vidare med en så kallad fas II-studie där behandlingen prövas på patienter med alkoholberoende

– Nu prövar vi med ytterligare substanser som via olika signalvägar kan fungera som substitutionsbehandlingar genom att påverka frisättningen av dopamin – utan att vara skadligt eller beroendeframkallande.

Om studien

Projektets titel: Kombinerad effekt av alkohol och nikotin på dopamin

Huvudsökande: Klara Danielsson, postdoktor vid institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Sahlgrenska akademien, Göteborgs universitet, verksam i gruppen för beroendemedicin

Medsökande: Bo Söderpalm och Mia Ericson, båda professorer vid institutionen för neurovetenskap och fysiologi vid Sahlgrenska akademien, Göteborgs universitet.

Projektid: Studien inleddes 2022 och avslutas under 2024

Juniora medel

Traumatiska hjärnskador och alkohol – hur ser sambanden ut?

Varje år vårdas över 35 000 personer i Sverige för en traumatisk hjärnskada, förkortat THS. I uppemot hälften av fallen är alkohol involverat i skadans uppkomst, men sambandet tycks inte vara enkelriktat: det finns även tecken på att THS ökar risken att utveckla beroende av alkohol, men där är evidensen betydligt svagare.

FOTO: SEBASTIAN LINDBERG

Leg. psykolog Anders Nilsson, Karolinska institutet (KI)

– Med hjälp av de unika register vi har tillgång till i Sverige räknar vi med att kunna fylla viktiga luckor i kunskapen om traumatiska hjärnskador som riskfaktor för beroendeproblematik.

Det säger Anders Nilsson, psykolog och forskare vid Centrum för psykiatriforskning i Stockholm. Tillsammans med kolleger, både i Sverige och vid University of Oxford, driver han forskningsprojektet "Traumatisk hjärnskada och alkohol".

Traumatiska hjärnskador, förkortat THS, är skador som uppkommer till följd av yttre våld mot huvudet. Globalt beräknas närmare 70 miljoner THS inträffa varje år. I Sverige söker drygt 35 000 personer 18 år eller äldre, vård för THS varje år. Tre fjärdedelar av dessa är män. Beräkningar talar för att uppemot hälften av dessa skador kan kopplas till alkohol.

– Att alkohol är en viktig riskfaktor för THS är väl etablerat, säger Anders Nilsson. De vanligaste orsakerna till THS är fallolyckor, misshandel och trafikolyckor – alltså sådant som vi vet är vanligare när alkohol finns med i bilden.

Det omvända, alltså om THS är en riskfaktor för att utveckla alkoholberoende, är betydligt svårare att dra några säkra slutsatser om. Vad man emellertid har kunnat visa i flera studier är att personer som genomgått en THS löper ökad risk för bland annat kognitiva nedsättningar, försämrad psykisk hälsa samt att utveckla ett aggressivt och impulsivt beteende.

Ett av flera skäl till att kopplingen till alkohol är svårare att påvisa är att diagnosen THS omfattar *alla* hjärnskador som uppkommit genom yttre våld, från relativt milda hjärnskakningar till penetrerande skallskador och livshotande hjärnsvullnad – skador som kan ha helt olika påverkan på neurobiologiska mekanismer och framtida utfall.

TAR HJÄLP AV UNIKA REGISTER

– Många studier om THS och beroende bygger på data som samlats in vid en enda tidpunkt, så kallade tvärsnittsstudier, förklarar Anders Nilsson. De har haft korta uppföljningstider och ofta varit beroende av att deltagarna själva rapporterar sina skador i efterhand – ofta är det svårt att ens fastställa om det redan fanns en alkoholproblematik när hjärnskadan uppstod.

För att minimera dessa problem kommer Anders Nilsson och hans kolleger att använda sig av de tämligen unika möjligheter som Sveriges register erbjuder.

– Vi utgår från ett material bestående av samtliga svenskar födda mellan 1973 och 1989, cirka 1,7 miljoner totalt. Med hjälp av patientregistret kan vi sedan identifiera alla som har genomgått minst en THS före 25 års ålder, säger han. En tidigare studie visade att det rör sig om cirka nio procent vilket i vår kohort skulle bli cirka 160 000 personer.

Den här studiedesignen möjliggör lång uppföljning där flera olika variabler kan studeras i olika register, bland annat om personerna med THS vårdats för alkoholrelaterade tillstånd – för att nämna ett centralt exempel.

– På så vis kommer vi också att kunna undersöka långsiktiga effekter av skadans svårighetsgrad, när i livet den inträffade och om det förekommit flera skador över tid.

STUDERAR SYSKON TILL DRABBADE

Att påvisa kausala samband, alltså att en beroendediagnos är en direkt följd av THS och inte av något annat, låter sig inte göras genom registerstudier. Det kommer alltid att finnas ett antal så kallade förväxlingsfaktorer. Ett sätt att minska betydelsen av sådana är att också studera syskon till THS-drabbade personer. I en tidigare studie med liknande design (där kolleger till Anders Nilsson hade ledande roller) kom man fram till att THS mångdubbelt ökar risken att bli föremål för slutenvårdspsykiatri och att behöva försörjningsstöd – till och med att dö i förtid (före 41 års ålder). Studien visade även att ju fler och allvarigare THS man hade varit med om, desto större blev skillnaden mot de syskon som inte hade haft någon THS.

– Tack vare vårt stora material, långa uppföljningstid och robusta studiedesign tror vi oss kunna komma betydligt längre än tidigare försök att förstå hur och i vilken utsträckning THS påverkar risken att utveckla ett beroende av alkohol, säger Anders Nilsson.

Han menar att resultaten är viktiga då de kan ge ökad förståelse för hur skadliga alkoholvanor kan uppkomma och hur behandling och prevention av alkoholberoende kan behöva ta THS i beaktande.

– Till exempel genom att anpassa behandling av alkoholberoende utifrån kognitiva nedsättningar som THS ofta orsakar eller att arbeta preventivt med THS-patienter för att minska risken för att utveckla alkoholberoende.

Om allt går enligt planen kommer resultaten att presenteras i en artikel i en referentgranskad vetenskaplig publikation under 2024.

Om studien

Projektets titel: Traumatisk hjärnskada och alkohol

Huvudsökande: Dr Anders Nilsson, leg. psykolog och post-dok vid Centrum för psykiatrforskning, Institutionen för klinisk neurovetenskap, Karolinska Institutet.

Medsökande: Yasmina Molero-Samuelsson, PhD, forskare, Centrum för psykiatrforskning, Institutionen för medicinsk epidemiologi och biostatistik, KI

Nitya Jayaram-Lindström, PhD, forskare, verksamhetschef vid Centrum för psykiatrforskning, KI

Amir Sariaslan, M.D., Senior Research Fellow, University of Oxford, UK

Elham Berglund Rostami, leg. läkare, docent i neurokirurgi, Uppsala universitet

Seena Fazel, M.D., Professor of Forensic Psychiatry, University of Oxford, UK

Joar Guterstam, leg. läkare, PhD, forskare Centrum för psykiatrforskning, KI

Lotfi Khemiri, leg. läkare, PhD, forskare Centrum för psykiatrforskning, KI

Projektid: Studien inleddes 2023 och avslutas under 2024

Samtliga projekt som beviljats Juniöra medel för 2023

0009 Klara Danielsson, Kombinerad effekt av alkohol och nikotin på dopamin, se intervju

0033 Anders Nilsson, Traumatisk hjärnskada och alkohol, se intervju

0044 Devy Elling, Real-world effectiveness of pharmacological treatments of alcohol use disorders